

УДК 811.162.1'373.613:159.923

МОВНА ГРА ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКАРТИНИ СВІТУ В ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дем'яненко Наталія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

У статті на матеріалі польської мови досліджено фразеологізми в руслі проблематики картини світу, зокрема з погляду ментальної характеристики особистості. Здійснено спробу показати мовну гру як засіб відображення фразеологічної картини світу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, картина світу, ментальність, мовна гра, внутрішня форма.

Мовна гра не підпадає під більшість тлумачень гри як явища. На стикові двох наукових дисциплін – фразеології та етнолінгвістики – склалися передумови для виникнення нового напрямку – етнофразеології, у центрі якої перебувають вислови, пов'язані з традиційною народною культурою [5]. Мовна гра – це мистецтво: її продукти часто мають таку саму естетичну цінність, як і будь-який мистецький витвір, адже думка, для якої віднайдене мовою лаконічне і дотепне вираження, стає набуттям народу і народного мислення. В. З. Санніков виділяє важливу функцію мовної гри – мовотворчу [4].

Мовна гра – це той унікальний, чи не єдиний випадок, коли гра переходить у царину науки, інтелектуальна розвага перетворюється на надзвичайно вдалих і тому вподобаний митцями слова стилістичний прийом, який отримує лінгвістичну інтерпретацію в дослідженнях вчених-мовознавців. Тому саме мовна, яка ґрунтується на вивчені зображувальних властивостей мови як матеріалу, а, відповідно, – на знанні системних одиниць мови, норм використання і способів творчої інтерпретації цих одиниць, покликана розвивати мислення і мову. Повністю освоєно мисленням те, що освоєно мовою. Думка, для якої мова знайшла коротке і чітке вираження, стає надбанням народу і народного мислення, і це мислення може підніматися на наступну, вищу сходинку. Мова закріплює досягнення мислення. Є ряд слів вторинної номінації, що вирізняються національним забарвленням. Так само вони забарвлюють і фразеологізми. Процес утворення фразеологізмів також можемо вважати своєрідною мовною грою, оскільки фразеологічна одиниця формується в результаті лінгвістичного процесу – фразеологізації. Це переосмислення вільного словосполучення (або речення). У результаті словосполучення та його складові частини (слова) втрачають свою первісну семантику. Водночас із цим відбувається процес смислової єдності, який забезпечує внутрішню семантичну цілісність фразеологізму [2, с. 28]. У результаті вказаних процесів сполучення слів набуває семантичної цілісності і перетворюється на зовсім іншу одиницю мови, яка відтворюється учасниками мовленнєвого акту як стійкий

готовий вираз. При цьому ті чи інші лексеми, що входять до структури фразеологічної одиниці у певних граматичних формах, наповнюються новими значеннями, близькими до тієї чи іншого фразеологізму загалом. Слова у структурі фразеологізму перестають бути словами в повному сенсі слова, вони лише «зберігають зовнішню форму слів, але втрачають притаманне їм наповнення, внутрішній зміст» [1, с. 171]. Значення фразеологізмів створюється семантичною взаємодією всіх компонентів і формується на основі уявлення про певну ситуацію. Якщо мовна одиниця складається з компонентів, якими є слова, що мають у мові певну предметну чи понятійну співвіднесеність за межами даного словосполучення чи речення, то навіть за втрати цими словами зв'язку з предметами чи явищами, які вони позначають, образ, покладений в основу даної одиниці, є мотивованим. Мотивований тим, що кожне зі слів, що входить до складу такого словосполучення чи речення, є мотивованим щодо поняття чи явища, яке воно позначає. Саме тому мовні одиниці такого плану є образно-мотивованими.

Фразеологічна одиниця є одним із основних складників мовної картини світу. Метою нашої розвідки було проаналізувати корпус польських фразеологізмів і виявити, з яких внутрішніх рис складається характеристика ментальності поляка, що її дають польські фразеологізми. Для досягнення мети перед нами стояло завдання вироблення на основі розробок психологів та філософів, а також із застосуванням наявних у лінгвістичних джерелах ідеографічних схем основних параметрів для аналізу та опису особливостей моделювання відповідного фрагмента дійсності (тобто рис та властивостей людської ментальності) аналізованим фрагментом польської мовно-національної картини світу. Зазначимо, що ми широко витлумачуємо поняття ментальності людини, включаючи до цього поняття не лише властивості та явища, пов'язані з розумовою діяльністю, але також і емотивно-афективну та вольову сферу людської психіки, морально-етичні якості людської особистості, інші внутрішні особливості індивіда, пов'язані з його освіченістю, характером, темпераментом і т. д. Фразеологізми розглядалися не як виразник національної ментальності і національної картини світу, а як засіб характеристики людини у плані її ментальності. Тут можна виділити ніби два значення, два аспекти ментальності відносно фразеологізму: 1) фразеологізм як виразник національної ментальності з властивою їй мовно-національною картиною світу і 2) фразеологізм як одиниця на позначення ментальної риси людини.

Внутрішні характеристики людини можна поділити на моральні, вольові, емоційні та інтелектуальні [3], ми ж вважаємо таку класифікацію доцільною і при розгляді ментальної характеристики людини, відображеній у мовній картині світу, зокрема, в її фразеології польської мови. У фразеології польської мови маємо чотири великі групи внутрішніх рис ментальної характеристики людини. Основне навантаження на вираження їх змісту розподіляється нерівномірно, тому що їх поява обумовлюється різними потребами, які визначають ті чи інші вчинки.

Так, у ситуаціях, які ставлять перед особистістю вимогу діяти згідно із суспільними ідеалами, нормами, правилами поведінки, на перший план виходять моральні якості поведінки. Морально-етичні риси поєднують у собі все багатство емоційних ставлень людини до соціального оточення. У зв'язку із цим їх можна

назвати вищими рисами особистості, однак слід підкреслити умовність поняття «вищі почуття», оскільки до них відносять не тільки позитивні, а й негативні моральні риси (скупість, заздрісність і т. п.). Серед фразеологічних одиниць на позначення морально-етичних рис характеру людини відзначаються 1) такі, що мають позитивне забарвлення: *łagodny choć do rany przyłożyć, gołębia dusza, święty człowiek, mieć czyste ręce, kryształowy charakter* 2) такі, що мають негативне забарвлення: *być / okazać się/zostać świnią, mieć nieczyste ręce, mieć długie uszy* і т. ін.

В умовах, які спонукають особистість головним чином до застосування вольових зусиль, здійснення вольових дій, найяскравіше проявляються вольові риси характеру. Вольові якості – це «відносно постійні, незалежні від конкретної ситуації, стійкі психічні утворення, що вказують на досягнутий особистістю рівень свідомої регуляції поведінки, її влади над собою» [3, с. 294]. Сукупність позитивних вольових якостей утворюють вольову особистість – людину із сильною волею, яка представлена в таких фразеологічних одиницях: *być na swoim miejscu, mieć grunt pod nogami, trzymać rękę na pulsie, niezależny charakter, gruntowny człowiek* і под. Негативні якості характеризують вольову слабкість людини. Крайній ступінь слабкості людини визначаємо як «нікчемність». Серед фразеологізмів окреслюємо такі одиниці на позначення цього явища: *skończony człowiek, być niczym, piąte koło u wozu* і под.

Якщо ж особистості потрібно емоційно оцінити себе чи інших людей, явища природи, мистецтво, навколишню дійсність, то найбільш яскраво виявляються емоційні риси характеру. Звичайно ж, почуття та емоції людини не завжди є сталими рисами характеру, проте, оскільки ми говоримо про ментальність, ми намагалися виділити такі почуття та емоції, які притаманні певній етнічній спільноті (у нашому випадку – це носії польської мови), входячи до сукупності тих рис, які характеризують ментальність цієї спільноти. Таким чином, фразеологізми з відповідною семантикою містять у собі те, що можна назвати узагальненим образом польського національного характеру у його афективно-емотивному вимірі. Причому слід підкреслити, що тут не йдеться про те, що можна назвати етнічним стереотипом поляка (типу *Polacy są Włochami różno* "про польську гарячковість, нерозсудливість"), ні, тут йдеться про те, що можна було б назвати таксономією й типологією різних афективно-емоціональних характеристик (властивостей, евентуально також і станів), які містяться в тому компоненті польської мовно-етнічної картини світу, що представлений польськими фразеологізмами. У житті людини значення позитивних та негативних емоцій однаково важливе. Серед емоцій узагалі у фразеології представлені лише чутливість і незворушливість. Чутливість об'єднують фразеологічні одиниці пол. *iść ślepo za sercem, słuchać głosu czego, drewniany człowiek, człowiek ze skały, człowiek bez serca, serce kamienne, lalka bezduszna, mieć lód w duszy* і под.

Почуття формуються в процесі суспільного розвитку людини і змінюються залежно від конкретних соціальних умов. У почуттях людини виражаються установки, спрямованість, тобто важливі характеристики особистості. Спроектуючи ці особливості на фразеологічний матеріал, ми розробили таку класифікацію почуттів. При чому слід зазначити, що лише деякі почуття утворюють

пари умовно позитивного чи негативного забарвлення. Усі почуття умовно розподілені на 2 підгрупи: 1) ті, що позначають почуття особистості: пол. *odważny, silny jak lew, zapalny jak proch, zające serce, spuścić, zwiesić głowę na kwintę* і под. та 2) ті, що позначають міжособистісні почуття: пол. *usta komu nie zamykają, mieć serce na dłoni, tajemniczy jak sfinks, zamknąć się jak ślimak w skorupie, tajemnicza osoba, przyjacielska dusza, siostra miłosierdzia* і под.

Обставини, які вимагають від особистості насамперед чіткого й усвідомленого сприйняття навколишньої дійсності, обдуманого, глибокого і оригінального розв'язання різних життєвих, виробничих і навчальних завдань, чітко висвітлюють інтелектуальні риси характеру. Найбільша кількість позначає людину, яка повністю позбавлена будь-яких було розумових здатностей, тобто дурня: пол. *kapuściany leb, barania głowa, zamknięta głowa, głupi jak sadło, mądry jak solomonowe portki* і под. Серед фразеологізмів класу інтелектуальних властивостей людини є такі, які вказують на якусь одну негативну рису людини, а не на особистість у цілому. Так, у фразеологізмах *świnie powinien pasać, człowiek o ograniczonym horyzoncie* маємо вказівку на відсутність у людини видатного інтелекту. Тут йдеться про рівень її інтелектуальних властивостей, точніше про їх невисокий рівень, а саме про обмежену людину.

Фразеологізмів, що мають позитивно забарвлення в значенні інтелектуальної характеристики людини, є набагато менше. Найбільша кількість зворотів позначає людину розумово нормальну, тобто не геніальну, а «просто» розумну – це і є тут норма – здатну мислити, робити висновки. Це фразеологізми *mieć głowę, mieć głowę na karku, mieć swój rozum* та ін.

Велике значення при інтелектуальній характеристиці людини набувають її освіченість, знання, а також те, що передує цьому – вивчення, інтелектуальний пошук, уява. Це можна простежити в таких зворотах як пол. *chodząca biblioteka / encyklopedia*, які позначають ерудовану людину, яка щось вивчає, досліджує, і яка наділена великою кількістю енциклопедичних знань.

Серед зворотів, що входять до того чи іншого класу, можуть бути випадки неоднозначної відповідності певним рубрикам: наприклад, фразеологізми *skromny jak fiołek, żywy jak skra, uparty jak kozioł* відносяться лише до однієї, певної рубрики: *skromny jak fiołek* відноситься до групи «скромність», що входить до класу морально-етичних рис людської особистості; *żywy jak skra* належить до групи «енергійність», *uparty jak kozioł* – до групи «впертість», які входять до складу вольових якостей особистості. Натомість інші фразеологічні звороти можуть підпадати і під значну кількість груп, як у межах свого класу, так і виходячи за його рамки: наприклад, фразеологізм *dureń skończony, ostatni dureń, potężny głupiec, bezdenny głupiec, patentowany głupiec, patentowany niezdara* належать до рубрики «дурень», проте їх можна водночас віднести і до таких груп, як «відсутність інтелекту», «відсутність думки», «не цікавість», «невігластво», оскільки всі ці вказані поняття є складовими частинами явища «дурень». Крім того, двозначність у плані віднесення до класифікаційних рубрик може мати й інший характер. Так, фразеологізми *(ktoś) jak pies* має три несумісні значення, кожне з яких відноситься до різної групи: 1) *wierny jak pies* – позначає позитивну морально-етичну рису

характеру – вірність; 2) *zły jak pies* – належить до негативних морально-етичних рис характеру; 3) *bezwstydny jak pies* – теж указує на негативну, але іншу морально-етичну якість людини. Як бачимо, перед нами фразеологічна одиниця (*ktoś*) *jak pies*, що є багатозначною в плані приналежності класифікаційним рубрикам.

Про певні фразеологізми на позначення ментальної характеристики можемо говорити як про такі, що характеризуються безвідносною оцінною конотацією (*chorować na wielką panią, tępy jak pień* – негативно забарвлені звороти, *logiczna głowa, złote ręce* – звороти, що мають позитивне забарвлення), а є і ряд таких, де така конотація є відносною, тобто може бути і позитивною, і негативною (*mieć sztywny kark, mieć ambicję, zadzierać nos do góry*).

Усі внутрішні характеристики є доступними у своєму прояві; внаслідок цього зовнішня характеристика може служити засобом вираження характеристики внутрішньої, ментальної. Відповідне позначення таких характеристик може витлумачуватися двояким чином: 1) як таке, що вказує на певну зовнішню характеристику; 2) як свідчення людської ментальності, тобто як позначення внутрішньої характеристики; 3) одночасно як перше, так і друге. Наприклад, *siedzieć jak tabaka w rogu* чи *mówić jak ślepy o kolorach* можуть позначати залежно від контексту як сталі риси характеру людини, так і її окремо взяті дії. Словник не подає нам таких контекстуальних прикладів, але є очевидним те, що про людину можна сказати «сидить як *tabaka w rogu*», бо вона взагалі є невігласом і нічого не розуміє. Проте, можлива й інша ситуація, коли людина не орієнтується в певному питанні, хоча при цьому є достатньо освіченою і розумною. Те ж саме можна сказати й про фразеологізм *mówić jak ślepy o kolorach*. Якщо така риса, як невігластво є для людини сталою і не залежить від ситуації, то її можна віднести до внутрішньої характеристики людини.

Саме таким є національно-культурний образ ментальних характеристик людини, зафіксований у фразеології польської мови. Фразеологічні одиниці становлять найконденсованіше вираження в мові її національно-культурного компонента, а, отже, їх аналіз під кутом вираження ними мовної картини світу дає можливість простежити взаємозв'язок мови, світобачення й ментальності нації. Культурно-національна семантика фразеологізмів представлена в елементах їх внутрішньої форми, в тематично-семантичних групах на позначення ментальної характеристики людини, які, поєднуючись асоціативним зв'язком, створюють національно орієнтовану картину світу.

Список літератури

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.
2. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. / Влас Платонович Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.
3. Загальна психологія: Курс лекцій. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 436 с.
4. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. / Владимир Зиновьевич Санников. - М. : Языки русской культуры, 1999. — 544 с.

5. Сорокин Ю. А. Марковина И. Ю., Крюков А. Н. Этнопсихоллингвистика / Юрий Александрович Сорокин, Ирина Юрьевна Марковина, Алексей Николаевич Крюков. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

Демьяненко Наталия. Языковая игра как средство отражения этнокартины мира в польской фразеологии / Наталия Демьяненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2012. – Т. 25 (64), №2 (1). – С. 81–86.

В статье на материале польского языка исследуются фразеологизмы в русле проблематики картины мира, в частности с точки зрения ментальной характеристики личности. Предпринята попытка показать языковую игру как средство отражения языковой фразеологической картины мира.

Ключевые слова: фразеологическая единица, картина мира, ментальность, языковая игра, внутренняя форма.

Demianenko Natalia. Language Game as a Means of Displaying Ethnic Picture of the World in the Polish Phraseology / Natalia Demianenko // Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. – Series: Philology. Social Communications. – 2012. – V. 25 (64), №2 (1). – P. 81–86.

The article is based on Polish investigated phraseological units in line with the problems of world view, particularly in terms of mental characteristics of the individual. Made an attempt to show the language game as a way of displaying ethnic pictures of the world in phraseology.

Key words: phraseological unit, world view, mentality, language game, the inner form.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2012 року